

Karel Jaromír **Erben** (7. 11. 1811 Miletín /východní Čechy/ – 21. 11. 1870 Praha)

Český folklorista a spisovatel.

Karel Jaromír Erben pocházel z **jazykově ryze českého**, polohou však **odlehlého kraje**, v němž se udržovaly **starobylé podoby pověstí** a jiných útvarů lidové slovesnosti. Erbenův otec byl venkovský švec, sadař a písmák (amatérský, kronikářsky zaměřený a zpravidla protestantsky orientovaný venkovský literát v předobrozeneckých časech). Erben vystudoval gymnasium (v Hradci Králové a v Praze) a práva na Karlo-Ferdinandově univerzitě. V době pražských studií patřil do studentského kroužku kolem **Karla Hynka Máchy**.

V osobním životě si Erben s sebou nesl jako rodinnou zátěž slabou tělesnou konstituci a nepevné zdraví (sám se narodil jako jediné přeživší z dvojčat); povahou byl introvert. Za studentských let hrával se svými vrstevníky ochotnické divadlo, konkrétně v obci Žebrák na Berounsku (lokalita je známá malebnou hradní zříceninou). Zde se r. 1835 zamiloval do sedmnáctileté Barbory Mečířové: sňatek však z důvodů existenční nejistoty odkládali a vzali se až r. 1842, tedy 5 let poté, co Erben dostudoval. Karel a Barbora měli 3 dcery a synka, ten však ve věku pouhých 6 měsíců zemřel.

Erben krátce pracoval jako soudní úředník a pak řadu let působil jako zaměstnanec **Královské české společnosti nauk** a **Českého muzea**: podnikal mnoho studijních cest po venkovských **archivech**. Studium tamějších materiálů si pro svou vlastní literární práci osvojil esteticky náročný a poněkud archaizující styl objektivního vypravěčství.

Erben se zároveň zaměřil na **sbírání lidové slovesnosti**. V poezii **odmítl ohlasovou metodu**, kterou používal František Ladislav Čelakovský; namísto volných parafrází a folklorem jen inspirovaných umělých básní stavěl Erben metodu **přesného záznamu** zpívaného či vyprávěného textu. V duchu romantismu vycházel z toho, že z nynější populární – u pohádek vlastně již hlavně dětské – podoby lidové slovesnosti lze odborným bádáním **zrekonstruovat původní vrstvu starobylé mytologie**, pravdivě svědčící o vztahu starých Slovanů ke světu, přírodě, životu a smrti apod., a odtud že lze odhalit skutečný **charakter národa**.

Při práci s folklorním materiálem Erben postupoval s nejvyšší možnou **důkladností a pečlivostí**; jeho přístup budí respekt i dnes, kdy technické možnosti badatelů jsou neskonalé širší. Zaznamenané texty Erben různými způsoby třídil, opatřoval poznámkovým aparátém, někdy uváděl i variantní podoby jednotlivých děl.

Dnešnímu čtenáři je Erben znám především **sebranými lidovými pohádkami** (uveřejňoval je od r. 1844). Svým úsilím o co největší autenticitu k nim přistupoval odlišně než souběžně tvořící folkloristka **Božena Němcová**, která pohádky naopak silně beletrizovala – mj. pod vlivem dívčí, preromantické četby.

V **revoluci 1848 – 1849** patřil Erben k jejím **předním aktivistům**: byl členem Národního výboru, podílel se na přípravách Slovanského sjezdu, působil rovněž jako **novinář**. Posléze také cestoval po některých **slovanských zemích**, od Chorvatska až po Rusko.

Po porážce revoluce však Erben získal – poprvé v životě – velmi dobře placené zaměstnání: r. 1851 byl jmenován **archivářem města Prahy**. V tomto poklidném azylu, vzdálen veřejného ruchu i pozornosti tajné policie, dokončil své jediné vlastní (tedy nikoli folkloristicky přesné) dílo: **básnickou sbírku Kytice z pověstí národních** (vyšla 1853), která se stala a dodnes zůstává **nejpopulárnější českou sbírkou poezie**. V Kytici Erben usiloval o **zachycení mytologické vrstvy lidové slovesnosti**, dosáhl však mnohem víc. Sbírkou se skládá ze **13 balad**. První z nich (*Kytice*) je úvodem k cyklu: objasňuje spjatost pověstí a mýtů se zemí a jejím lidem. Poslední (*Věštkyně*)

shrnuje známé pověsti o věštbách, které v těžkých dobách předpovídaly české zemi šťastnou budoucnost; báseň se zřetelně vztahuje také k současným tísnivým poměrům za porevolučního bachovského absolutismu. Ostatních 11 balad má společné téma viny a trestu, přičemž provinění spočívají ve vědomém porušení nadosobního, věčného mravního řádu, často spojeného s předurčeným osudem; hlavními postavami jsou především ženy, v několika případech je ústřední téma ilustrováno prostřednictvím střetu pohanství a křesťanství. Kytice je výjimečná i po **jazykové stránce**: Erben měl značný hudební talent a ve své sbírce nechal plně zaznít hudebnosti svého básnického vyjádření.

Kytice se stala velkou literární událostí, avšak Erben brzy poté prožil dramatické zvraty osobního života. Jeho manželka Barbora zemřela r. 1857 na rakovinu a Erben se r. 1859 oženil se čtyřřidvacetiletou Žofíí Mastnou; manželskému páru se narodili syn a dcera, ale obě děti záhy zemřely.

Erben, ač stížen zdravotními problémy, ještě stihl zapojit se do bohatého kulturního kvasu v atmosféře liberálnějších 60. let (vydal např. *Sebrané spisy Jana Husa*).

Některá díla:

Soubory pohádek **Sto prstonárodních pohádek a pověstí slovanských v nářečích původních** (1865; mnohé z těchto pohádek byly otiskovány již předtím, reprezentativní – kanonický – knižní soubor Erbenových pohádek, z něhož čerpají i dnešní vydání, byl publikován až 1905 pod názvem *České pohádky*): nejznámější Erbenovými pohádkami jsou **Dlouhý, Široký a Bystrozraký** (travesticky zpracováno – spolu s pohádkami *Zlatovláska* a *Tři zlaté vlasy děda Vševeda* – ve hře *Dlouhý, Široký a Krátkozraký* v Divadle Járy Cimrmana: 1974, autoři Zdeněk Svěrák a Ladislav Smoljak), **Pták Ohnivák a liška Ryška**, **O třech přadlenách, Hrnečku, vař!**, **Otesánek** (česko-britsko-japonský film: 2000, horor pro dospělé, režie a scénář Jan Švankmajer, v hlavních rolích otce a matky Jan Hartl a Veronika Žilková), **Rozum a štěstí** (velmi volně se jedním z motivů této pohádky nechal inspirovat film *Nesmrtelná teta*: 1993, režie a scénář Zdeněk Zelenka, v hlavní roli Jiřina Bohdalová), **Zlatovláska, Tři zlaté vlasy děda Vševeda, Obuchu, hýbej se!** (film *Obušku, z pytle ven!*: 1955, režie Jaromír Pleskoť, v hlavních rolích Ladislav Pešek, Josef Beyvl a František Smolík); ilustrátoři Erbenových pohádek: Hanuš Schwaiger, Artuš Scheiner, Cyril Bouda aj.;

Sbírka lidových písní **Písňe národní v Čechách** (3 svazky, 1841 – 1845), rozšířeno o dětský folklor a vydáno jako **Prostonárodní české písňe a říkadla** (1864; více než 2 200 písní);

Básnická sbírka **Kytice z pověstí národních** (zkráceně *Kytice*; poprvé vyšlo 1853 jako cyklus 12 balad, v 2. vydání 1861 byla doplněna balada *Lilie*, a konečný počet tedy dosáhl 13 balad; chronologicky první báseň sbírky, *Poklad*, byla vydána již 1838, nejintenzivněji Erben na sbírce pracoval 1851 – 1852; Zdeněk Fibich: melodramy *Štědrý den*, 1874, a *Vodník*, 1883; Antonín Dvořák: vokálně-instrumentální skladba *Svatební košile*, premiéra 1885; hudebně dramatické představení *Kytice* v pražském autorském divadle Semafor: premiéra 1972, modernizovaná verze některých balad, text K. J. Erben a Jiří Suchý, hudba Ferdinand Havlík, v původním obsazení hráli Jiří Suchý, Jitka Molavcová, Věra Křesadlová, Josef Dvořák, Jiří Helekal, Hana Zagorová aj.; film *Kytice*: 2000, zpracování 7 balad, režie a kamera František Antonín Brabec, hrají Karel Roden /umrlec/, Klára Issová /dívka/, Bolek Polívka /Polednice/, Zuzana Bydžovská /matka/, Aňa Geislerová /Dora a její sestra/, Nina Divíšková /macecha/, Dan Bárta /Vodník/, Linda Rybová /jeho

žena/, Jana Švandová /její matka/ aj.); ilustrátoři Kytice: Jan Zrzavý, Cyril Bouda, Vladimír Komárek, Adolf Born, Jindřich Pileček aj.;

Edice starších literárních děl Komenského Labyrint světa (1862), Sebrané spisy Jana Husi (3 svazky, 1865 – 1868).

Karel Jaromír Erben (1811 – 1870): Kytice z pověstí národních

(13 balad; chronologicky první báseň *Poklad* publikována 1838, intenzivní práce na sbírce 1851 – 1852, vydáno 1853 jako sbírka 12 balad, 13. balada *Lilie* připojena ve 2. vydání 1861)

Kytice

Zemřela matka a do hrobu dána,
sirotky po ní zůstaly;
i přicházely každíčkého rána
a matičku svou hledaly.

I zželelo se matce milých dítek;
duše její se vrátila
a vtělila se v drobnolistý kvítek,
jímž mohyla svou pokrýla.

Poznaly dítky matičku po dechu,
poznaly ji a plesaly;
a prostý kvítek, v něm majíc útěchu,
mateří-douškou nazvaly. –

Mateří-douško vlasti naší milé,
vy prosté naše pověsti!
natrhal jsem tě na dávné mohyle –
komu mám tebe přinéstí?

Ve skrovnou já tě kytici zavážu,
ozdobně stužkou ovínu;
do širých zemí cestu ti ukážu,
kde příbuznou máš rodinu.

Snadže se najde dcera mateřina,
jíž mile dech tvůj zavoní;
snadže i najdeš některého syna,
jenž k tobě srdce nakloní!

Poznámka:

mateřídouška obecná – léčivá bylina s drobnými, nachově modrými atraktivně vonícími květy, v Čechách vcelku častá, roste především na méně úrodných půdách.

Polednice

U lavice dítě stálo,
z plna hrdla křičelo.
„Bodejž jsi jen trochu málo,
ty cikáně, mlčelo!

Poledne v tom okamžení,
táta přijde z roboty:
a mně hasne u vaření
pro tebe, ty zlobo, ty!

Mlč, hle husar a kočárek -
hrej si - tu máš kohouta!“ -
Než kohout, vůz i husárek
bouch, bác! letí do kouta.

A zas do hrozného křiku -
„I bodejž tě sršeň sám! -
že na tebe, nezvedníku,
polednici zavolám!

Pojď si proň, ty polednice,
pojd', vem si ho, zlostníka!“
A hle, tu kdos u světnice
dvěře zlehka odmyká.

Malá, hnědá, tváři divé
pod plachetkou osoba;
o berličce, hnáty křivé,
hlas - vichřice podoba!

„Dej sem dítě!“ - „Kriste Pane,
odpusť hříchy hříšnici!“
Div že smrt jí neovane,
ejhle tuť - polednici!

Ke stolu se plíží tiše
polednice jako stín:
matka hrůzou sotva dýše,
dítě chopíc na svůj klín.

A vinouc je, zpět pohlíží -
běda, běda dítěti!
Polednice blíž se plíží,
blíž - a již je vzápětí.

Již vztahuje po něm ruku -
matka tisknouc ramena:
„Pro Kristovu drahou muku!“
klesá smyslů zbavena.

Tu slyš: jedna - druhá - třetí -
poledne zvon udeří;
klika cvakla, dvěře letí -
táta vchází do dveří.

Ve mdlobách tu matka leží,
k ňadrám dítě přimknuté;
matku vzkřísil ještě stěží,
avšak dítě - zalknuté.

Vodník

I

Na topole nad jezerem
seděl Vodník podvečerem:
„Sviť, měsíčku, sviť,
ať mi šije nit’.

Šiju, šiju si botičky
do sucha i do vodičky:
sviť, měsíčku, sviť,
ať mi šije nit’.

Dnes je čtvrtek, zejtra pátek –
šiju, šiju si kabátek:
sviť, měsíčku, sviť,
ať mi šije nit’.

Zelené šaty, botky rudé,
zejtra moje svatba bude:
sviť, měsíčku, sviť,
ať mi šije nit’.“

II

Ráno, raníčko panna vstala,
prádlo si v uzel zavázala:
„Půjdu, matičko, k jezeru,
šátečky sobě vyperu.“

„Ach nechod’, nechod’ na jezero,
zůstaň dnes doma, moje dcero!
Já měla zlý té noci sen:
nechod’, dceruško, k vodě ven.

Perly jsem tobě vybírala,

bíle jsem tebe oblíkala,
v sukničku jako z vodních pěn:
nechod’, dceruško, k vodě ven.

Bílé šatičky smutek tají,
v perlách se slzy ukrývají,
a pátek nešťastný je den,
nechod’, dceruško, k vodě ven.“ –

Nemá dceruška, nemá stání,
k jezeru vždy ji cos pohání,
k jezeru vždy ji cos nutí,
nic doma, nic jí po chuti. –

První šáteček namočila –
tu se s ní lávka prolomila,
a po mladičké dívčině
zavířilo se v hlubině.

Vyvalily se vlny zdola,
roztáhly se v širá kola;
a na topole podle skal
zelený mužík zatleskal.

III

Nevesely truchlivy
jsou ty vodní kraje,
kde si v trávě pod leknínem
rybka s rybkou hraje.

Tu slunéčko nezahřívá,
větřík nezavěje:
chladno, ticho – jako žel
v srdci bez naděje.

Nevesely, truchlivy
jsou ty kraje vodní;
v poloutmě a v polousvětle
mine tu den po dni.

Dvůr Vodníkův prostranný,
bohatství v něm dosti;
však bezděky jen se v něm
zastavují hosti.

A kdo jednou v křišťálovou
bránu jeho vkročí,
sotva ho kdy uhlédají
jeho milých oči. –

Vodník sedí mezi vraty,
spravuje své sítě
a ženuška jeho mladá
chová malé dítě.

„Hajej, dadej, mé děťátko,
můj bezděčný synu!
Ty se na mne usmíváš,
já žalostí hynu.

Ty radostně vypínáš
ke mně ručky obě;
a já bych se radš viděla
tam na zemi v hrobě.

Tam na zemi za kostelem
u černého kříže,
aby má matička zlatá
měla ke mně blíže.

Hajej, dadej, synku můj,
můj malý Vodníčku!
Kterak nemám vzpomínati
smutná na matičku?

Starala se ubohá,
komu vdá mne, komu?
však ani se nenadála,
vybyla mne z domu!

Vdala jsem se, vdala již,
ale byly chyby:
starosvati – černí raci,
a družičky – ryby!

A můj muž – bůh polituj!
mokře chodí v suše
a ve vodě pod hrnčičky
střádá lidské duše.

Hajej, dadej, můj synáčku
s zelenými vlásky!
Nevdala se tvá matička
ve příbytek lásky.

Obluzena, polapena
v ošemetné sítě,
nemá žádné zde radosti
leč tebe, mé dítě!“ –

„Co to zpíváš, ženo má?
Nechci toho zpěvu!
Tvoje píseň proklatá
popouzí mne k hněvu.

Nic nezpívej, ženo má,
v těle žluč mi kyne:
sic učiním rybou tebe
jako mnohé jiné!“ –

„Nehněvej se, nehněvej,
Vodníku, můj muži!
Neměj za zlé rozdrčené,
zahozené růži.

Mladosti mé jarý štěp
přelomil jsi v půli;
a nic jsi mi po tu dobu
neučinil k vůli.

Stokrát jsem tě prosila,
přimlouvala sladce,
bys mi na čas, na kratičký,
dovolil k mé matce.

Stokrát jsem tě prosila
v slzí toku mnohém,
bych jí ještě naposledy
mohla dáti sbohem!

Stokrát jsem tě prosila,
na kolena klekla:
ale kůra srdce tvého

ničím neobměkla!

Nehněvej se, nehněvej,
Vodníku, můj pane,
anebo se rozhněvej,
co díš, ať se stane.

A chceš-li mne rybou mítí,
abych byla němá:
učíš mne radš kamenem,
jenž paměti nemá.

Učíš mne radš kamenem
bez mysli a citu:
by mi věčně žel nebylo
slunečního svitu!“ –

„Rád bych, ženo, rád bych já
věřil tvému slovu:
ale rybka v širém moři –
kdo ji lapí znovu?

Nezbraňoval bych ti já
k matce tvojí chůze:
ale liché mysli ženské
obávám se tuze!

Nuže – dovolím ti já,
dovolím ti z důli:
však poroučím, ať mi věrně
splníš moji vůli.

Neobjímej matky své,
ani duše jiné:
sic pozemská tvoje láska
s nezemskou se mine.

Neobjímej nikoho
z rána do večera:
před klekáním pak se zase
vrátíš do jezera.

Od klekání do klekání
dávám lhůtu tobě:
avšak mi tu na jistotu
zůstaviš to robě.“

IV

Jaké, jaké by to bylo
bez slunéčka podletí?
Jaké bylo by shledání
bez vroucího objetí?
A když dcera v dlouhém čase
matku svou obejmě zase,
aj, kdo může za zlé mítí
laskavému dítěti?

Celý den se v pláči těší
s matkou žena z jezera:
„Sbohem, má matičko zlatá!
ach, bojím se večera!“ –
„Neboj se, má duše drahá,
nic se neboj toho vraha;
nedopustím, by tě v moci
měla vodní příšera!“ –

Přišel večer. – Muž zelený
chodí venku po dvoře;
dvěře klínem zastrčeny,
matka s dcerou v komoře.
„Neboj se, má drahá duše,
nic ti neuškodí v suše,
vrah jezerní nemá k tobě
žádné moci nahoře.“ –

Když klekání odzvonili,
buch buch! venku na dvěře:
„Pojď již domů, ženo moje,
nemám ještě večere.“ –
„Vari od našeho prahu,
vari pryč, ty lstivý vrahu,
a co dřív jsi večeríval,
večeř zase v jezeře!“ –

O půlnoci buch buch! zase
na ty dvěře zpukřelé:
„Pojď již domů, ženo moje,

pojď mi ustlat postele.“ –
„Vari od našeho prahu,
vari pryč, ty lstivý vrahu,
a kdo tobě prve stlával,
ať ti zase ustele!“ –

A potřetí buch buch! zase,
když se šel ranní svit:
„Pojď již domů, ženo moje,
dítě pláče, dej mu pít!“
„Ach matičko, muka, muka –
pro děťátko srdce puká!
Matko má, matičko zlatá,
nech mne, nech mne zase jít!“ –

„Nikam nechod', dcero moje!
zradu kuje vodní vrah;
ač že péči máš o dítě,
mně o tebe větší strach.
Vari, vrahu, do jezera!
nikam nesmí moje dcera;

a pláče-li tvé děťátko,
přines je sem na náš práh.“ –

Na jezeře bouře hučí,
v bouři dítě naříká;
nárek ostře bodá v duši,
potom náhle zaniká.
„Ach matičko, běda, běda,
tím pláčem mi krev usedá;
matko má, matičko zlatá,
strachuji se Vodníka!“ –

Něco padlo. – Pode dveřmi
mok se jeví – krvavý;
a když stará otevřela,
kdo leknutí vypraví!
Dvě věci tu v krvi leží –
mráz po těle hrůzou běží:
dětská hlava bez tělíčka
a tělíčko bez hlavy.

Karel Jaromír Erben, Kytice, Praha 2014, s. 5 – 6, 99 – 110.

Poznámky a vysvětlivky:

jarý – mladě svěží; **klekání** – večerní zvonění (k modlitbě) na věži kostela, kaple nebo zvonice; **leč** – zde ve významu *ale jen*; **lichý** – zde ve významu *podvodný, zlý*; **ošemetný** – skrytě nebezpečný; **podletí** – období na přelomu jara a léta; **starosvat** – pořadatel svatby; **vari** – *pryč, z cesty* (staročeský výraz, souvisí s *varovat*); **vrah** – zde ve staročeském významu *nepřítel* (tak ještě dnes v ruštině: *vrag*).